

Сторожук Н. А., кандидат психологічних наук, науковий співробітник відділу НДЦ ВІ КНУ імені Тараса Шевченка (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОФІЦЕРІВ ВИХОВНИХ СТРУКТУР ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Стаття присвячена психологічному аналізу професійної діяльності офіцерів виховних структур Збройних Сил України, як цілісної, інтегративної, поліфункціональної системи. В результаті аналізу літератури були виділені службово-бойові функції фахівців органів виховних структур Збройних Сил України: діагностична, дослідницька, прогностична, інформаційно-пропагандистська, конструктивно-проективна, навчально-методична, виховна, експертна, консультативна, корекційно-розвиваюча, комунікативна. В статті наведені види (професійні, соціально-професійні та військово-професійні) та класи (стереотипні, діагностичні, евристичні) завдань професійної діяльності фахівців виховних структур Збройних Сил України.

Ключові слова: офіцер виховних структур Збройних Сил України, професійна діяльність, функція, завдання, аналіз.

Статья посвящена психологическому анализу профессиональной деятельности офицеров воспитательных структур Вооруженных Сил Украины, как целостной, интегративной, полифункциональной системы. В результате анализа литературы были выделены служебно-боевые функции специалистов органов воспитательных структур Вооруженных Сил Украины: диагностическая, исследовательская, прогностическая, информационно-пропагандистская, конструктивно-проективная, учебно-методическая, воспитательная, экспертная, консультативная, коррекционно-развивающая, коммуникативная. В статье приведены виды (профессиональные, социально-профессиональные и военно-профессиональные) и классы (стереотипные, диагностические, эвристические) задачи профессиональной деятельности специалистов воспитательных структур Вооруженных Сил Украины.

Ключевые слова: офицер воспитательных структур Вооруженных Сил Украины, профессиональная деятельность, функция, задача, анализ.

Нові політичні, економічні та соціальні відносини у суспільстві майже щодня породжують ситуації, коли особистість офіцера стає центром практичного вирішення морально-ціннісних, соціально-економічних і суто військових завдань частини чи підрозділу. Характер завдань, що вирішують Збройні сили України на нинішньому етапі реформування та розвитку потребують залучення творчого потенціалу сучасної молоді, саме їхня духовність та інтелектуальний розвиток визначатиме напрямок та ефективність трансформаційних процесів у країні.

З метою докладного розуміння поняття «службово-бойова діяльність» розглянемо спочатку такі психологічні категорії як: «діяльність», «праця», «професійна діяльність», «військова служба». І. Сеченов та І. Павлов розглядали діяльність, у фізіологічному розумінні, як активність – це природна функціонально-динамічна якість, яка інтегрує і регулює в динаміці цілісну структуру особистості (потреби, здібності, свідомість, волю), що в свою чергу забезпечує можливість врахування особистістю вимог суспільства та прояву її самостійності та самовизначення, як суб'єкту життя [1].

Для людини суттєвою формою активності являється цілеспрямована

поведінка. П. Анохін зазначає: «Все наше життя складається з ланцюга формування цілей та їх досягнення. Цілі можуть бути різними, але тільки вони можуть формувати гармонічну цілеспрямовану поведінку». Найбільш розвинутою формою цілеспрямованої активності виступає діяльність. Ця активність не тільки сприяє розвитку особистості і дозволяє її проявляти себе, але й саму особистість неможливо пізнати поза її діяльності: «особистість та її психіка формується і розвивається в ході практичної діяльності, а потім можуть бути пізнані через їхні прояви в цій діяльності» [2, с. 6]. Ще у 30-ті роки такі вчені, як Л. Виготський, С. Рубінштейн, А. Леонтьєв, Б. Ананьєв заклали основи психологічної теорії діяльності, сутність якої зводиться до положенні про діяльність як основну умову формування психіки і дали теоретичне обґрунтування положення про тотожність структури та змісту внутрішньої психічної та зовнішньої предметно-практичної діяльності.

Найбільш повно та конкретно останнє положення знайшло своє відображення в культурно-історичній концепції Л. Виготського, згідно якої суспільно-історична діяльність тотожна структурі психічної діяльності і свідомості, а остання – структурі особистості. На відміну від Л. Виготського, С. Рубінштейн наголошував

на активній позиції особистості щодо встановлення реальних зв'язків з суспільним буттям і вивчав реальну практичну діяльність конкретної людини, що здійснюється в конкретних історичних умовах і тим самим сформулював принцип суб'єкта діяльності [3, с. 314].

Б. Ананьєв визначав діяльність як форму існування суб'єкта, як активність людини, що ієрархічно організована (цілісна діяльність, акти, макрорухи) і визначає людину в якості суб'єкта праці, спілкування і пізнання, як біологічну (індивіда) і соціальну (особистість) істоту [4, с. 48–49]. Тобто діяльність з одної сторони, детермінує всю систему психічних процесів, станів, якостей суб'єкта діяльності, з іншої – ця система впливає на ефективність і якість діяльності.

Отже, під поняттям «діяльність» розуміється динамічна система активних взаємозв'язків суб'єкта із зовнішнім світом, в процесі яких відбувається виникнення і втілення в об'єкті психічного образу, а також пізнання й перетворення предметної дійсності та самого себе.

Головними формами діяльності є пізнання, праця, спілкування, а в онтогенетичному плані діяльність представлена такими видами: гра, навчання, праця [5]. К. Платонов визначає працю як одну з форм діяльності людини, яка завжди цілеспрямована, свідомо, активна, соціально сформована і спрямована на виробництво матеріальних благ, надання різноманітних послуг [6, с. 15].

Є. Клімов розглядає працю як системне психічне утворення, що характеризується чотирма ознаками:

1) *Передбачення суспільно корисного результату.* Діяльність не може бути названа працею, якщо усвідомлення позитивної суспільної цінності її результату не виступає у даного індивіда як суттєвий регулятор його активності. До структури цього компоненту відносяться: більш або менш ясне знання про майбутній результат діяльності; більш або менш чітке усвідомлення його соціальної цінності; більш або менш виражений афективний тон (емоційне забарвлення) власних знань, уявлень, образів [7, с. 218–219]. Військова діяльність є специфічною у відповідності до даної ознаки, оскільки результат праці в конкретних рисах не має ясності. В таких випадках усвідомлення результату є знання загальних вимог, норм, критеріїв, за якими повинен узгоджуватися результат, що знаходиться у пошуку.

Друга риса також може викликати певні

складнощі, оскільки соціальна значущість праці може не усвідомлюватися офіцерами, які не мають достатнього досвіду та знань про значення даної професії у життєдіяльності суспільства.

Третя ознака також специфічна, а саме: через негативне ставлення сучасного суспільства до людей у пагонах та низький ступінь соціального захисту більшість офіцерів не відчувають позитивних емоцій у зв'язку з обраною професією, що негативним чином позначається на їх професіоналізації.

2) *Усвідомлення необхідності досягнення заданого результату.* У військовій діяльності даний елемент формально представлений у формі наказів, програм, планів та інших нормативних документації. Друга психологічна ознака включає: гностичний компонент, що проявляється в усвідомленні людиною необхідності досягнення прийнятої цілі і в усвідомленні суб'єктивної відповідальності перед суспільством за її досягнення; афективний компонент відображається у формі емоційних реакцій, станів, відношень, переживань, пов'язаних зі «стабільністю – мінливістю» умов протікання діяльності та співпадіння процесу діяльності з уявним планом її реалізації [7, с. 221–223]. Цей компонент яскраво представлений саме у військовій діяльності. Через розвиненість функції контролю на всіх рівнях військового управління та високу узгодженість та взаємозалежність між окремими елементами військової організації вищенаведений компонент виступає ключовим, системоутворюючим принципом функціонування всієї системи військово-професійної діяльності.

3) *Володіння зовнішніми і внутрішніми засобами та прийомами діяльності.* Якщо мати на увазі окремого працівника та його діяльність, тим більше може бути віднесена до праці, чим краще він орієнтований в засобах і правилах їх застосування, чим краще він володіє цими засобами, тим більш творчо він до них ставиться. Третя ознака складається з наступних трьох компонентів: гностичного (знання про засоби праці); операційного (володіння засобами праці); афективного (емоційне переживання, стани, відношення до засобів та прийомів праці) [7, с. 225–227]. Цей компонент має високе значення для успішного виконання офіцерами завдань військово-професійної діяльності. Однак, навчання у ВВНЗ забезпечує лише теоретичне знання та розуміння зовнішніх і внутрішніх засобів та

прийомів діяльності. Практична підготовка спеціаліста, що полягає у володінні практичним інструментарієм виконання професійної діяльності можлива лише при безпосередньому виконанні цієї ж таки діяльності.

4) *Орієнтація в міжособистісних виробничих відносинах.* Ця ознака складається з двох компонентів: гностичного (знання про стан міжособистісних відносин в колективі) та афективного (позитивне чи негативне відношення до цих колективних взаємодій) [7, с. 229–230].

Отже, праця – це форма активного ставлення людини до дійсності, спрямована на досягнення свідомо поставлених цілей, які пов'язані зі створенням суспільно значущих (матеріальних та духовних) цінностей та засвоєнням суспільного досвіду. Вищезазначені ознаки свідчать про те, що не кожна активність людини являється працею. Тільки за наявності перелічених ознак активність людини можна віднести до даної категорії.

До низки видів людської діяльності, пов'язаної з високою соціальною значимістю щодо забезпечення безпеки держави й суспільства, яка виконується в особливих (відмінних від звичайних) умовах, відноситься військова праця. У сучасній науковій літературі не існує чіткого розмежування понять «військова праця» та «військова діяльність», часто вони використовуються як тотожні та взаємозамінні. У військовому енциклопедичному словнику поняття «військова діяльність» розуміється як різновид соціально-політичної діяльності по створенню, а при необхідності і використанню засобів збройної боротьби і інших елементів військової могутності для досягнення державних цілей [8].

Військова діяльність офіцера поділяється на дві основні складові: діяльність у бойових умовах (бойова діяльність) та діяльність у мирний час [9, с. 149].

Бойова діяльність – це активність військовослужбовців по досягненню цілей збройної боротьби. Вона є досить специфічною за своїми цілями, мотивами, задачами, умовами, засобами та психологічним змістом. Тому, саме військово-професійна діяльність у мирний час спрямована на всебічну підготовку функціонування військових підрозділів у стані постійної готовності до вступу в бій і ведення бойових дій.

Аналіз наукової літератури [9, 10, 11] дозволяє виділити наступні службово-бойові функції офіцерів органів виховних структур Збройних Сил України:

діагностична – психологічне вивчення особливостей особистості військовослужбовця, колективу, діяльності; діагностика відхилень від норми і оцінка факторів, що впливають на успішність діяльності та морально-психологічний стан колективу;

дослідницька – дослідження передових досягнень в області науки та практики, поповнення науково-методичних знань, регулярний аналіз стану власної роботи та досвіду колег, участь в науково-дослідницькій діяльності;

прогностична – прогноз тенденцій розвитку психологічних характеристик досліджуваного об'єкту при тих чи інших варіантах управління ним, збір та аналіз інформації щодо військово-політичного стану в регіоні, країні, світі та його вплив на безпеку держави та ін.;

інформаційно-пропагандистська – інформаційно-пропагандистське забезпечення життєдіяльності військових частин і підрозділів, соціально-правове забезпечення військовослужбовців, здійснення диференційованого підходу до розподілу інформаційно-пропагандистського впливу відповідно до його об'єктів, доведення до клієнтів та військових керівників системи психологічних знань, підвищення рівня їх соціально-психологічної компетентності, доведення свідчень про психологічний стан досліджуваного об'єкту і тенденції його розвитку та ін.;

конструктивно-проективна – відбір та структурування матеріалу, участь у комплектуванні військових колективів, груп, проектування оптимального стану досліджуваного об'єкту, зміст та умови військової діяльності, засобів і режимів праці та ін.;

навчально-методична – організація та проведення навчання (гуманітарна підготовка, суспільно-політичне та правове інформування), навчання використанню в практиці психологічних знань, умінь та навичок психічної саморегуляції і психічного впливу, розробка методичних документів;

виховна – формування моральних цінностей у підлеглого особового складу, організація та проведення культурно-виховної та просвітницької роботи і дозвілля;

експертна – оцінка можливих або альтернативних варіантів рішення

психологічних та політичних проблем, кваліфікований висновок про параметри стану досліджуваного об'єкту та ін.;

консультативна – надання допомоги військовослужбовцям та членам їх сімей, надання рекомендацій у знаходженні найбільш оптимального варіанту вирішення складних ситуацій;

корекційно-розвиваюча – надання допомоги у зміні або реконструкції психологічних утворень, компенсація дефектів освіти та вихованні, зміна режимів та умов військової діяльності, у зв'язку з певними негативними функціональними станами військовослужбовців, формування якостей, що сприяють особистісному розвитку та успішному виконанню професійних завдань;

комунікативна – встановлення контакту з підлеглим, розуміння його життєвого світу і невербальних реакцій, вплив на психоемоційний стан та поведінку партнера по спілкуванню.

Отже, із змісту службово-бойових функцій видно, що професійна діяльність офіцерів органів виховної роботи Збройних Сил України є різноплановою та поліфункціональною за своїм характером.

Здійснення офіцерами виховних структур ЗСУ професійної діяльності має наступні особливості: дотримання основних положень сучасної науки та практики; дотримання етичних норм, що відображені у загальній гуманістичній орієнтації фахівця; досить жорстка регламентація військово-професійної діяльності різними нормативними актами, що з одного боку орієнтують фахівця на інтереси та цінності колег та підлеглих, а з іншого – на об'єктивні вимоги службової діяльності, що самі по собі є джерелом багатьох труднощів у військовослужбовців; обмеженість можливостей фахівців для професійного спілкування та самовдосконалення, що обумовлені віддаленістю розташування місць служби від соціокультурних центрів; необхідність виконання, окрім здійснення професійних завдань діяльності і інших службових обов'язків (добові чергування, контроль виконання розпорядку дня, проведення розслідувань та ін.), які часто прямо протилежні по стилю і духу професійної взаємодії офіцера-вихователя з підлеглими; надзвичайне функціональне розмаїття і складність завдань, які вирішують фахівці виховних структур, що потребують від них широкого наукового світогляду, орієнтації в багатьох наукових та прикладних

концепціях, практичного використання методів та засобів, як дослідницько-діагностичного так і управлінського характеру; колективний характер організації та проведення психологічної роботи, необхідність тісної взаємодії її суб'єктів передбачає обмін між ними психологічною інформацією, отриманою в ході роботи з військовослужбовцями і використання цієї інформації в практичній діяльності, що висуває особливі вимоги до конфіденційності цієї інформації; залежність кінцевого результату від узгодженості сумісних дій офіцерів виховних структур і інших суб'єктів військової діяльності (командирів, штабів та ін.); відсутність досить чітких критеріїв ефективності професійної діяльності молодого фахівця, відсутність, в певних випадках, надійних, апробованих і адаптованих до особливостей військових організацій методик, професіограм, що дозволяють ефективно вирішувати професійні завдання [11].

Професійна діяльність офіцерів виховних структур спрямована на вирішення наступних проблем військової служби:

1. Особистісні проблеми – проблеми, що погіршують особистісний розвиток військовослужбовців, їх моральне та психологічне здоров'я, самопочуття та потенційні бойові можливості. В структурному відношенні ці проблеми можна розділити на наступні групи:

мотиваційні проблеми – відсутність відповідних сучасним завданням Збройних Сил України мотивів належного виконання службових обов'язків;

професійно-кваліфікаційні – непридатність або невідповідність військовослужбовців до виконання посадових обов'язків;

функціонально-психологічні – негативні психофізіологічні стани військовослужбовців, що виникають безпосередньо в процесі діяльності.

2. Колективно-групові проблеми – проблеми, що погіршують морально-психологічний клімат військового колективу. До їх числа відносяться різноманітні види порушень та деформацій внутрішньоколективних зв'язків (моральних, ділових, особистих), розпад позитивних цінностей колективу, що відображаються в побутових конфліктах, різних формах психологічної несумісності, існуванні мікрогруп, що характеризуються стійким негативним спрямуванням до вибору асоціальних, антислужбових цілей і орієнтирів.

3. Діяльнісні проблеми – проблеми, які присутні в службовій і учбово-бойовій діяльності через невідповідність психологічних якостей військовослужбовців об'єктивним вимогам військової служби. Прояв цих проблем знаходить своє відображення у зниженні ефективності діяльності, помилках, аваріях і порушеннях правил безпеки при виконанні військово-професійної діяльності та військової дисципліни [11].

У межах вищезазначених проблем професійна діяльність фахівців виховних структур ЗСУ спрямована на вирішення конкретних завдань. Завдання – це визначена робота, серія робіт або частина роботи, яка має бути виконана встановленим способом у визначені терміни в певних умовах ситуації [12]. Завдання визначається кінцевою метою діяльності, яка задана певними умовами, і може бути досягнута при певній структурі діяльності. Тобто, будь-яке завдання включає в себе ціль, яку необхідно досягти; умови, в яких вона повинна бути досягнута та ресурси (способи) за допомогою якої ціль буде втілена в життя. Завдання та ціль можуть співпадати (виконання завдання дозволяє досягти поставленої цілі), але в складних видах діяльності окреме завдання сприяє досягненню часткової цілі на шляху до основної.

Завдання діяльності розподіляються на види і класи. Визначають три види завдань діяльності:

професійні завдання, які поставлені перед офіцером як професіоналом;

соціально-професійні завдання, що пов'язані з діяльністю фахівців у сфері службових відносин у військовому колективі;

військово-професійні завдання діяльності, що обумовлені специфікою військової служби.

В професійній діяльності офіцерів виховних структур професійні та соціально-професійні завдання є тотожними поняттями.

Кожен з видів завдань діяльності розподіляється на три класи. Клас завдань діяльності – це ознака рівня складності задачі діяльності, яка виконується фахівцем:

стереотипні завдання діяльності передбачають діяльність відповідно до заданого алгоритму, що характеризується однозначним набором добре відомих, раніше відібраних складних операцій і потребує використання складних масивів, раніше засвоєної інформації; завданням, які відносяться до класу стереотипних,

притаманні “жорсткі” структури діяльності фахівця;

діагностичні завдання діяльності передбачають діяльність відповідно до заданого алгоритму, що містить процедуру часткового конструювання рішення щодо застосування відповідних операцій і потребує використання складних масивів оперативної, раніше засвоєної інформації; діагностичні завдання припускають вільний вибір фахівцем складових елементів структури праці, які повинні відповідати визначеним особливостям виробничої або соціальної ситуації;

евристичні завдання діяльності передбачають діяльність за складним алгоритмом, що містить процедуру конструювання рішень і потребує використання великих масивів оперативної та раніше засвоєної інформації; завданням, які відносяться до класу евристичних, частково притаманні ознаки завдань, пов'язаних з науковою творчістю [13, с. 47].

Таким чином, до класу стереотипних завдань службово-бойової діяльності фахівців органів виховної роботи відносяться наступні: участь у плануванні та організації морально-психологічного забезпечення бойової та мобілізаційної готовності, бойової підготовки підрозділу (частини); організація інформаційно-пропагандистського забезпечення життєдіяльності частин і підрозділів; організація соціально-правового забезпечення військовослужбовців; організація гуманітарної підготовки, суспільно-політичного та правового інформувань та ін.

До класу діагностичних завдань відносяться: збір та селекція інформації щодо військово-політичного стану в регіоні дислокації частини (підрозділу); психологічне вивчення індивідуально-психологічних особливостей військовослужбовців та надання рекомендацій щодо їх розподілу та переміщення по підрозділам; діагностика факторів, що впливають на успішність діяльності та морально-психологічний стан колективу; виявлення соціально-психологічних труднощів, проблем індивідуального розвитку і адаптації військовослужбовців та застосування відповідних заходів та ін.

До класу евристичних завдань відносяться: здійснення духовної, моральної та психологічної підготовки військовослужбовців до діяльності в екстремальних умовах; прогнозування

психогенних втрат особового складу, надання первинної психологічної допомоги та корекції військовослужбовцям, що зазнали психотравм; інформаційний захист військовослужбовців частини (підрозділу) від впливу противника; організація культурно-виховної й просвітницької роботи та активна участь в організації дозвілля та ін.

Таким чином, службово-бойова діяльність молодих офіцерів виховних структур Збройних Сил України – це інтегративна, цілісна, поліфункціональна система, що складається з наступних

взаємопов'язаних структурних компонентів: діагностичного, дослідницького, прогностичного, інформаційно-пропагандистського, конструктивно-проективного, навчально-методичного, експертного, консультативного, корекційно-розвиваючого, комунікативного і являє собою процес його самореалізації, як суб'єкта військово-професійної діяльності, що на основі використання предметів і засобів цієї праці забезпечує отримання сукупних результатів військової служби.

Література

1. Анцупов, А. Я. Военная психология : методология, теория, практика : учебно-методическое пособие / А. Я. Анцупов, Р. А. Абдурахманов и др. ; заг. ред. П. А. Корчемного. – М. : Военный университет, 1996.
2. Анохин, П. К. Узловые вопросы теории функциональной системы / П. К. Анохин. – М. : Наука, 1980. – 289 с.
3. Абульханова-Славская, К. О. Деятельность и психология личности / К. О. Абульханова-Славская. – М. : Изд-во “Наука”, 1980. – 335 с.
4. Ананьев, Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Санкт-Петербург : “Питер”, 2001. – 442 с.
5. Траверсе, І. М. Психологія праці : Навчально-методичний посібник / І. М. Траверсе. – К. : Інститут післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2004. – 116 с.
6. Платонов, К. К. Вопросы психологии труда / К. К. Платонов. – М. : Изд-во “Медицина”, 1970. – 264 с.
7. Климов, Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. – М. : Изд-во “Институт практической психологии”, Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1996. – 400 с.
8. Военный энциклопедический словарь / под ред. А. П. Горкина, В. А. Золотарева и др. – М. : Большая Российская энциклопедия, “РИ ПОЛІ КЛАССИК”, 2002. – 1664 с.
9. Психология и педагогика. Военная психология / под. ред. А. Г. Маклакова. – СПб. : Питер, 2007. – 464 с.
10. Кремень, В. Г. Психологія професійної діяльності офіцера : підручник для військових вузів / В. Г. Кремень, Б. М. Олексієнко, С. Д. Максименко, О. Д. Сафін, М. В. Костицький. – Хмельницький : Видавництво Академії ПВУ, 1999. – 488 с.
11. Сыромятников, И. В. Организация психологической работы в воинской части в мирное время : Учебное пособие / И. В. Сыромятников. – М. : изд-во Военный университет, 2000. – 152 с.
12. Ильин, Е. П. Психофизиология состояний человека / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2005. – 411 с.
13. Біжан, І. В. Організація навчально-виховного процесу, методичної та наукової роботи у вищій військовій школі : підручник / І. В. Біжан. – Харків, ХВУ, 2001 – 410 с.

Storozhuk N., Ph.D., research fellow of department

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS PROFESSIONAL ACTIVITIES OFFICERS EDUCATIVE FORCE STRUCTURE UKRAINE

The article is devoted to the psychological analysis of vocational educational institutions of officers of the Armed Forces of Ukraine as a whole, Integrative, multifunctional system. An analysis of the literature were identified service-fighting tool experts of educational institutions of the Armed Forces of Ukraine: diagnostic, research, prognostic, advocacy, constructive and projective, Educational, educational, expert, advisory, correction and development, communication. The article presents the types (professional, social, professional, and Military Professional) and classes (stereotypes, diagnostic, heuristic) duties' specialist educational institutions of the Armed Forces of Ukraine. Also, it was found that the task of professional educational institutions of officers of the Armed Forces of Ukraine are aimed at solving some problems of military service, including: personal (motivation, professional qualification, functional and psychological), collective group (excitation and deformation vnutrikollektivnyh links, the decay of the positive values of the collective, various forms of psychological incompatibility, etc.), activity (reducing performance, error, security breaches, etc.) problems.

Keywords: ofytser vospytatelnyh structures of the Armed Forces of Ukraine, professyonalnaya Deyatelnost, Function, task analysis.